

ІСТОРІЯ

УДК 94(477)«179/1917»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-1>**Юрій БОЙКО,***orcid.org/0000-0003-2948-9180**кандидат історичних наук,**доцент кафедри історії України та філософії**Вінницького національного аграрного університету**(Вінниця, Україна) boikou@vsau.vin.ua***Діана ВОДЯНИЦЬКА,***orcid.org/0009-0006-2505-5448**студентка факультету менеджменту та права**Вінницького національного аграрного університету**(Вінниця, Україна) vodanitska@gmail.com*

СЕКРЕТИ СТАРОЇ ГІМНАЗІЇ (ПРАВОНАВЧІ АСПЕКТИ «МІКРОІСТОРІЇ»)

Нові парадигми філософського світосприйняття вимагають оновлення методологічного арсеналу історичного дослідження. Нарівно з глобальним моделюванням минулого, усе більше фахівців віддають шану так званій «мікроісторії», де об'єктом і предметом реконструкції виступає не процес, а людина у звичному для неї середовищі. Характерною особливістю методології «мікроісторії» є міждисциплінарність досліджень. Результативність такого підходу багато у чому залежить від доступності джерельної бази, попередньо опрацьованої і опублікованої фахівцями з історії та джерелознавства. Лише тоді співпраця представників різних галузей знань може бути плідною, а результати науково обґрунтованими з історичної точки зору. Пропонована стаття продовжує публікацію архівних джерел з життя Вінницької повітової гімназії 1832–1847 рр. Для цього відібрано двадцять документів, об'єднаних у шість новел зі своїми сюжетами, інтригою і головними героями: «Примарний пансіон», «Déjà vu», «Візит губернатора», «Чутки», «Полякам заборонено», «Помста». Майже усі документи позначені грифом «секретно», оскільки містять інформацію щодо правопорушень, здійснених не тільки «простими» людьми (обивателями, гімназистами, чиновниками), але й представниками верховної влади на чолі з імператором. Стосовно злочинів кримінальних, у нашому розпорядженні є дані досудового розслідування без судових рішень, які у фондах архіву відсутні. Гіпотетичний результат реконструйовано за нормами тодішнього законодавства. Адміністративна провина чиновника від освіти мала наслідком його звільнення рішенням суду за інші зловживання по службі. Злочинна дія імператора для нього особисто наслідків мати не могла з причини невідповідності верховної влади. Ці висновки стали можливими завдяки історико-правознавчому підходу до аналізу документів, що у межах вітчизняних досліджень з «мікроісторії» здійснено вперше.

Ключові слова: «мікроісторія», міждисциплінарний підхід, Вінниця, гімназія, XIX століття.

Yurii BOIKO,*orcid.org/0000-0003-2948-9180**Candidate of Historical Sciences,**Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Philosophy**Vinnitsia National Agrarian University**(Vinnitsia, Ukraine) boikou@vsau.vin.ua***Diana VODIANYTSKA,***orcid.org/0009-0006-2505-5448**Student at the Faculty of Management and Law**Vinnitsia National Agrarian University**(Vinnitsia, Ukraine) vodanitska@gmail.com*

SECRETS OF THE OLD GYMNASIUM (LEGAL ASPECTS OF "MICROHISTORY")

New paradigms of the philosophical outlook require updating the methodological arsenal of historical research. Along with the global modeling of the past, more and more specialists pay tribute to the so-called "microhistory", where

the object and subject of reconstructions is not a process, but a person in his usual environment. A characteristic feature of the "microhistory" methodology is the interdisciplinary nature of the research. The effectiveness of such an approach largely depends on the availability of a source base previously processed and published by historians and source scholars. Only then can the cooperation of representatives of different fields of knowledge be fruitful, and the results scientifically substantiated from a historical point of view. The proposed article continues the publication of archival sources from the life of the Vinnytsia Regional Gymnasium in 1832–1847. For this purpose, twenty documents were selected, combined into six stories with their own plot, intrigue and main characters: "Fictitious Boarding House", "Déjà Vu", "Governor's Visit", "Rumors", "No Poles", "Revenge". Almost all documents are marked "secret", as they contain information about offenses committed not only by "ordinary" people (citizens, high school students, officials), but also by representatives of the supreme power headed by the emperor. Regarding criminal offenses, we have at our disposal the data of pre-trial investigations without court decisions, which are not in the archive. The hypothetical result was reconstructed according to the norms of the then legislation. An administrative error by an education official led to his dismissal by court order for another misconduct. The criminal act of the emperor could not have consequences for him personally due to the non-jurisdiction of the supreme power. Such conclusions became possible thanks to the historical-legal approach to the analysis of documents, which was first carried out within the framework of domestic studies of "microhistory".

Key words: "microhistory", interdisciplinary approach, Vinnytsia, gymnasium, 19th century.

Постановка проблеми і аналіз досліджень.

Епоха культурного постмодерну другої половини ХХ століття з необхідністю породила нові течії у філософії історії. Це знайшло відображення у пошуках нових напрямків емпіричних досліджень, зміщенні акцентів з побудови глобальних дихотомій, заснованих на класичних соціально-економічних парадигмах філософії ХІХ століття, до виведення на перший план людського, персоніфікованого начала у складних процесах одвічного руху від попереднього до наступного, від минулого до майбутнього. Нова філософія покликала до життя «мікроісторію», дослідницьким горизонтом якої мало б стати відтворення буття конкретних людей у конкретних життєвих обставинах. Ця риса була притаманна античній історіографії, відроджена гуманістами часів Ренесансу, збережена у класичній літературі романтично-прагматичного ХІХ століття, доведена до чуттєвого абсолюту художниками-модерністами і знову повернена історикам у якості однієї з тенденцій наукових досліджень атомізованого пост-пост-модерну.

Становлення означеного напрямку історичних студій в Україні співпало з переходом від радянського модернізму до національного постмодерну на зламі ХХ і ХХІ століть. Досить вдалим є аналіз особливостей напряму «мікроісторії» в українській його імплементації¹ з боку О. А. Коляструк – визнаного фахівця у цій галузі (Коляструк, 2007; 2008; 2010; 2012). Від себе додамо, що невід’ємною складовою і важливою умовою успішності реалізації внутрішнього потенціалу «мікроісторії» є не тільки наявність джерельної бази, а перш за все її доступність широкому колу дослідників. Без первинної фахової обробки і масової тематичної публікації такої специфічної інформації, годі сподіватись на суттєві зрушення у цьому напрямку.

Мета і новизна роботи. Пропонована стаття є продовженням справи первинної обробки і публікації архівних джерел з життя Вінницької повітової гімназії 1832–1847 рр. (Бойко, 2022; 2023; 2023 а). Переважна більшість документів, що уводяться до наукового обігу у даному випадку, належать до короткого періоду 1838–1840 рр. Усі вони представлені оригіналами службового листування директорів навчального закладу з органами місцевої влади та очільниками Київського навчального округу. Вхідні листи написані на офіційних бланках якісного паперу чітким канцелярським почерком. А ось вихідні представлені виключно чернетками, що значно утруднює їх первинне опрацювання: дешевий папір, гусяче перо, неякісні чорнила, недбалість скоропису, скорочення, закреслення, виправлення – далеко не усі труднощі, які слід терпляче долати у процесі підготовки документів до публікації, одночасно здійснюючи їх український переклад зі збереженням особливостей стилю і термінології епохи. Винагородою досліднику є те, що чернетка передає не тільки зміст написаного, але й процес писання, роздуми, сумніви, зміни психологічного стану автора. Найбільш складними з палеографічної точки зору є автографи Г. М. Фовицького, що подекуди межують з криптографією (рис. 1).

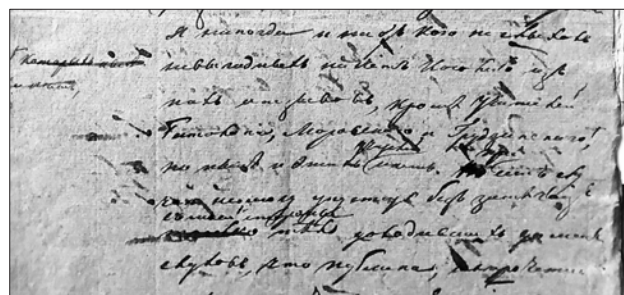

Рис. 1. Автограф Г. М. Фовицького (Документ 3.2 у тексті, фрагмент)

¹ «Історія повсякденності».

Майже усі документи позначені грифом «секретно» і за змістом об'єднані нами у шість новел зі своїми сюжетами і головними дійовими особами. Новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії наводиться правознавча оцінка характеру і можливих наслідків документально засвідчених вчинків і діянь реальних осіб у конкретних обставинах їх повсякденного буття в українському Правобережжі 1830-х – початку 1840-х рр.

Виклад основного матеріалу

1. ПРИМАРНИЙ ПАНСІОН

Недержавні заклади були важливою складовою системи початкової і середньої освіти дворянської молоді, головне дівчат.

Нормативні засади відкриття й утримання приватних пансіонів містилися спочатку у «Статуті навчальних закладів, підвідомчих Університетам» 1804 р., а пізніше у «Статуті Гімназій та Училищ повітових і приходських» 1828 р. У останньому, зокрема, йшлося про таке:

§307. Задля сприяння намірам Уряду у поширенні просвіти дозволяється відкривати приватні навчальні заклади на підставі усталених для цього правил.

§308. Ці заклади можуть бути двох видів: або тільки для викладання, або разом з тим для утримання та загалом для виховання учнів. Навчати дітей обох статей дозволяється лише у першому <...>.

§309. Жоден приватний навчальний заклад не може бути відкритий без дозволу Училищного Начальства. Засновник зобов'язаний надати прохання тому місцевому начальству, до відома якого має належати його навчальний заклад, і у той самий час надати план його, пояснюючи: 1) якого виду буде цей навчальний заклад; 2) які навчальні предмети мають у ньому викладатися; 3) скільки у ньому буде вчителів і яких саме; 4) яка у ньому передбачається найбільша кількість учнів; 5) де і яке приміщення для них призначається. На відповідальність утримувача покладається приймати в Учителі тільки тих, хто мають на це законні права і не інакше, як за схваленням Училищного Начальства (Устав, 1829: 117–118, 123). У 1831–1835 рр. до цих положень були прийняті суттєві доповнення: обов'язкове прийняття утримувачами російського підданства; навчання дітей різної статі тільки у школах, до яких стали відносити і приватні заклади, призначені для навчання дітей без постійного проживання; усі утримувачі закладів повинні були, окрім свідоцтва на відкриття від училищного начальства, одержати посвідчення від цивільного начальства про їх гарну поведінку (Положение о частных учебных заведениях, 1835: XXXIV–XXXVIII).

У 1838 році в Подільській та Волинській губерніях діяли і були оглянуті під час візитації² попечителем навчального округу «чоловічий пансіон п[ана] Богатко та жіночий пансіон п[ані] Юдицької у Вінниці, Біндер у Немирові, Кржижановської у Луцьку, Бондіні у Клевані та Колпачкевичевої і Ростоцької у Житомирі. У пансіоні п[ана] Богатко, прийнятий ним <...> розподіл годин знайдено повністю невідповідним встановленим правилам і шкідливим успіхам учнів і тому затверджено складений ним <...> інший розклад наперед до нового навчального року. Цей останній розклад, хоча також не може бути визнано задовільним, але тимчасово дозволено з огляду на те, що кількість учнів у цьому пансіоні досить незначна і що доскональна зміна навчальних годин могла б бути шкідливою наприкінці навчального року. Усі жіночі пансіони, окрім існуючого вже кілька років пансіону п[ані] Юдицької, тільки з недавнього часу відкриті, знайдені у гарному стані, особливо музика та малювання у пансіоні п[ані] Юдицької досить задовільні» (ДАВіО³. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 104). Рік навчання у вінницькому дівочому пансіоні коштував 180 руб. сріблом (Там само. Арк. 63), у чоловічому від 100 до 400 руб. (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 173. Арк. 222). За даними О. П. Прищепи, у Київській губернії на той час якщо і діяли пансіони, то лише один дівочий у губернському центрі (Прищепи, 2019: 520–524, табл. 15).

Директор Вінницької повітової гімназії Г. М. Фовицький контролював діяльність пансіонів на підвідомчій території. Що спонукало його на втручання до сфери компетентності іншої дирекції училищ – судити важко, адже містечко Лінці (Іллінці) належало до Липовецького повіту Київської губернії. Не зважаючи на це, він звістив секретним поданням про сумнівний пансіон пані Гащинської директора Київської другої гімназії⁴ та училищ Київської губернії Мілашевича. Останній, історик за фахом, розуміючи незаконність дій утримувачки закладу, замість знехтяться по службі з липовецьким поліцеймейстером і припинити неподобство, у найввічливіших виразах повернув справу пану Фовицькому на дослідження (!), спираючись при цьому на авторитет Київського цивільного губернатора і попечителя навчального округу (Документ 1.1).

² Так називали щорічну фронтальну перевірку закладів середньої освіти навчального округу.

³ ДАВіО – Державний архів Вінницької області. Користуючись нагодою, висловлюю ширю вдячність співробітнику архіву І. П. Гуменюку за допомогу і консультації у роботі з документами.

⁴ Вважалась Київською губернською гімназією.

Оговтавшись від здивування, Гаврило Михайлович, з огляду на високе начальство, усе ж зібрав нові докази та відіслав Мілашевичу⁵, правда, не «у самому нетривалому часі», а *день у день через 5 місяців* після одержаної образи (Документ 1.2).

На що могла розраховувати французенка пані Гашинська у разі викриття її афери? За тодішнім законодавством, її дії підпадали під кваліфікацію «злодійство-шахрайство» і у даному конкретному випадку каралися штрафом у 5 рублів⁶ та закриттям пансіону уповноваженими на те інстанціями (Уложение о наказаниях, 1857: 1376). Об'єктивно це співпадало з інтересами уродженки Швейцарії Luise Selwers, удови доктора медицини Юдицького, яка на початок 1838 р. залишалась утримувачкою єдиного жіночого пансіону у Вінниці⁷, ділячи терени Поділля і Київщини з немирівчанкою пані Біндер. Схоже, що вона, як раніше Людовік Менглет (Бойко, 2023: 28), скористалася відомою їй вадою Гаврили Михайловича, а саме психологічною нестійкістю до впливу сильного маніпулятора. Такий варіант примусу-злочину тодішнім законодавством не розглядався, оскільки не міг бути доведеним у суді.

Документ 1.1

Одержано 7 квітня 1838

Секретно

Міністерство Народної Просвіти.

Київський Навчальний Округ.

**Від Директора Київської другої Гімназії
та училищ Київської Губернії.**

В м. Києві. 22 березня 1838 року. № 294.

Пану Директору Вінницької Гімназії

Відношення Вашого Високоблагородія від 7-го березня за № 2 з написом секретно мною одержано 19-го цього березня, на яке честь маю повідомити, що про утримуваний у м[істечку] Лінцях п[ані] Гашинською дівочий пансіон ніяких відомостей у Дирекції немає, і це утримання, вірогідно, відбувається таємно та повз відома училищного начальства. Приступаючи до здійснення розпорядження з приводу викриття цього зловжи-

⁵ Мілашевич був звільнений з посади директора училищ Київської губернії 10 березня 1839 р. (Министерские распоряжения, 1839: 156).

⁶ У місті, наприклад Вінниці, вже 75 рублів.

⁷ До відомостей, зібраних О. П. Прищепою, можемо додати, що за архівними даними у Вінниці пансіон пані Мочинської після 1834 р. не згадується, пані Гутковська відкрила свій заклад за власним бажанням у 1837 р., пансіон пані Жирардот у відомості 1837 р. не згадується і був закритий рішенням суду у політичній справі її чоловіка, а дружина утримувача чоловічого пансіону Богатко, одержавши дозвіл на відкриття дівочого пансіону у 1833 р., ним не скористалась (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 173. Арк. 7 зв.; Там само. Спр. 270. Арк. 62–63; РГИА. Ф. 733. Оп. 49. Д. 479; Там само. Д. 152).

вання, я зустрічаю значне утруднення з [причини] відсутності повідомлень про жодну особу, яка б у тому пансіоні навчалась, у зв'язку з чим, звернувшись з цього приводу до Київського Цивільного Губернатора і довівши до відома пана Попечителя Київського Навчального Округу, маю за честь найпокірніше просити Вас, Милостивий Пан, повідомити мені, хто саме з м. Вінниці проживає у Лінцях та займається вчителюванням у тому пансіоні і скільки у ньому усіх вчителів та учнів, і хто така п[ані] Гашинська. Якщо повідомити про це детальні відомості Вам буде обтяжливо, то принаймні не полиште мене у невіданні стосовно окремих обставин щодо цієї справи. Повідомлення про це Вашого Високоблагородія буду мати честь очікувати у самому нетривалому часі.

Надворний Радник (Мілашевич) (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 9).

Документ 1.2

Чернетка

Секретно

П[ану] Директору Київської другої Гімназії.

22 серпня 1838. № 3-й

До цього часу я не мав можливості зібрати потрібні відомості щодо звернення Вашого Високоблагородія від 22 минулого березня за № 294, стосовно утримуваного у Лінцях такою собі п[ані] Гашинською дівочого пансіону, а після повернення з [вакацій] минулої Пасхи⁸, учень довіреної мені Гімназії Малашкевич, батько якого проживає у Лінцях та перебуває управителем у маєтку Князя Сангушка, повідомив, що два рідні молодші брати його також ходять на уроки до дівочого пансіону Гашинської і що там немає інших вчителів, окрім чоловіка утримувачки, який викладає польською мовою, сама ж утримувачка, як французенка родом, навчає французької; музиці навчає у цьому закладі дочка вінницького годинникового майстра дівчиця Хоржевська, а танцям вчить французький підданий Шашборанд, котрого я нині бачу у Вінниці. Що стосується дівчиці Хоржевської, [то] я сам чув від батька її не далі як з місяць тому, що дочка його живе у Лінцях і там навчає дівчиць на фортепіано.

Про що Вашому Високоблагородію маю честь повідомити.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 10).

2. DÉJÀ VU

1830–1831 роки, як час славних діянь, надовго закарбувалися у пам'яті поляків, у тому числі з українського Правобережжя. Учасники подій ділилися спогадами з підростаючим поколінням.

⁸ Православна Пасха у 1838 році припадала на 26 березня. У цей же час розгортались події, описані нами раніше у новелі «Дуелянти» (Бойко, 2023 а: 15–17).

Документ 2.1
Чернетка

Секретно
П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
25 квітня 1838. № 4

Учорашнього числа доведено до мого відома, що учень довіреної мені гімназії 1-го класу Петро Крижановський говорив таємно перед Святом Пасхи двом своїм товаришам, що дядя його і опікун поміщик Київської губернії Сквирського повіту села Пархумовки Марцелій Крижановський, як учень Крижановський повідомив Депутатам¹⁰, має нібито у себе велику кількість коней і зброї та здійснює підготовку до повстання, що зброєю зберігає у льосі і зверх того нібито його дядя розкидав по дорогах конверти. Учня Крижановського я сам не опитував і ніякого розвідування не робив, і наперед не буду до припису Вашого.

[Директор Г. Фовицький] (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 11).

Документ 2.2
Одержано 17 травня 1838

Секретно
Міністерство Народної Просвіти.
Київський Навчальний Округ.
Канцелярія. По Секретній частині. У Києві.
9 травня 1838 року. № 31.

Пану Директору Вінницької Гімназії

У доповнення до донесення Вашого Високблагородія від 25 квітня цього року за № 4 про те, що учень 1-го класу Петро Крижановський висловлювався про неблагонамірність дяді свого, поміщика Київської губернії Сквирського повіту Марцелія Крижановського, пропоную Вашому Високблагородію, не показуючи учню Крижановському вигляду формального розпитування, увійти з ним Вам самому, або через кого іншого на Ваш розсуд у розмову з означеного предмету та непримітним чином упродовж одного розговорити про усі подробиці, що можуть слугувати поясненням його розповіді і про те, що зі слів його ще з'ясується мені донести, додаючи при тому, яких років цей учень, якої поведінки, чи можуть свідчення його заслуговувати на довіру, чи давно він у Гімназії, хто його батьки і де проживають.

Ці відомості належало Вам доправити додатком донесення за № 4.

Попечитель Київського Навчального Округу (Фон-Брадке) (Там само. Арк. 12).

Багато що могли повідати й комбатанти з іншого боку, наприклад, ветеран російсько-турецької війни 1828–1829 рр., учитель Вінницької гімназії, а тоді викладач Немирівського повітового училища Димитрій Авер'янов. 24 квітня 1831 р. він особисто викрив загін повстанців у маєтку посесора села Селище Брацлавського повіту шляхтича Філеновича, повідомив про це військовому командуванню і сам прийняв участь у бойових діях (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярні списки. Арк. 12–14; Формулярний список про службу и достоинства. Арк. 17–19). Осередки польського молодіжного спротиву були виявлені у Вінниці 1831 і 1833 рр. (Бойко, 2023). Після 1833 р. збройні виступи вже не спостерігалися, на зміну їм прийшла підпільна агітація та пропаганда, орієнтована переважно на учнівське середовище, наслідком чого стали, зокрема, події у Київському університеті св. Володимира 1837–1838 рр. (Бергер, 1873: 41–51; Владимирский-Буданов, 1884: 164–172).

Герой цієї новели учень 1-го класу Вінницької гімназії 15-ти літній⁹ напівсирота Петро Крижановський. Збираючись на Великодні вакації до свого дядька поміщика села Пархумовки (Пархомівки) Сквирського повіту Київської губернії Марцелія Крижановського, він розповів друзям, що дядько налаштував зброї, коней і готується до повстання. Директор закладу Г. М. Фовицький одразу ж доповів про це своєму начальству і отримав наказ продовжувати секретно збирати й оцінювати інформацію (Документи 2.1 і 2.2).

У підсумковому звіті попечителю округу Гаврило Михайлович відверто співчував хорошому, але не дуже розумному юнаку-першокласнику, підкреслюючи, що його розповіді більш схожі на фантазії, довіряти яким навряд чи доцільно (Документ 2.3). Він розумів, що дядько, скоріш за все, розповідав племіннику про події у повіті під час повстання, а вразливий (недалекий ?) гімназист сприйняв це по-своєму.

Не викликає сумніву, що після вчинку Петра дядькова лояльність значно постраждала в очах місцевої адміністрації. Але ще нічого, порівняно з тим, якими могли б стати наслідки у разі судового підтвердження даних про підготовку до збройного повстання. На Марцелія Крижановського чекало б позбавлення усіх прав стану і заслання на каторжні роботи у рудниках на термін від 15 до 20 років, тоді як племінник його був би звільнений від відповідальності за недонесення на правах близького родича (Уложение о наказаниях, 1857: ст. 29, 138, 140, 284, 296).

⁹ Нормальним для першокласників був вік у 10–12 років, хоча «балагул»-другокласник 15-ти років нам теж відомий (Бойко, 2023 а: 12–13).

¹⁰ Можливо так автор позначив своїх довірених учнів.

Документ 2.3
Чернетка

Секретно
П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
17 травня 1838. № 5

Я виконав наказ Вашої Екселенції, що міститься у приписі мені від 9 цього травня за № 31 щодо висловлювань учня довіреної мені Гімназії 1-го класу Крижановського про неблагонадійність дяді свого <...>¹¹. За розпитуваннями, проведеними учню Крижановському через найбільш довіреного мені учня, котрому він розповів раніше відоме Вашій Екселенції з донесення мого за № 4 про дядю його, нічого більшого не відкрилося, і вже помічено, що учень Крижановський був набагато більше скритний при поновленні йому питань з цього приводу.

Учень Петро Крижановський поведінки гарної і ні у чому засудливому помічений ніколи не був. Від народження йому 15 років, Римо-Католицького сповідання, батька не має і мати його удова проживає поблизу його дяді у Сквирському ж повіті. На вакаціях і святах живе разом з нею, а найчастіше у дяді свого. Чи можна мати довіру до свідчень його ствердно вважати не може.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 13).

3. ВІЗИТ ГУБЕРНАТОРА

Початок червня місяця – час спитів у гімназії. Тоді ж Подільський цивільний губернатор, як правило, оглядав свої володіння, відвідував гімназії і був присутній на іспитах. Перше повідомлення про перебування губернатора Г. С. Лашкарьова¹² у Вінницькій гімназії датується 3-м червня 1834 р.: «Його Екселенція був у фізичному кабінеті та в усіх класах, де слухав відповіді учнів на екзаменах і відповідями їх як і зразковим у гімназії порядком залишився задоволений» (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 18).

Інакше пішли справи у 1838 р. Надвечір 1-го червня, о 6-й годині пополудні, Григорій Сергійович Лашкарьов в'їжджав до Вінниці, можливо, Літинським шляхом через міст на Південному Бузі, на гору вулицею Домініканською, повз Мурів, де знаходилась гімназія. Його екіпаж наздогнав учня, який ішов з класів до квартири і не побачив губернатора, не зняв кашкета. Начальник губернії не полінувався зупинитись і насварив хлопця.

---

¹¹ Див. вище.

¹² Лашкарьов Григорій Сергійович (1788–1849), учасник Наполеонівських війн, Подільський губернатор (1832–1834, 1835–1839), Волинський цивільний губернатор (1839–1844), генерал-лейтенант і сенатор з 1844 р. (Половцов, 1914: 96).

Наступного дня нова напасть. Його Екселенція ішов містом, а повз нього бричкою проїхав інший гімназист і теж не зняв кашкета, оскільки був сильно підсліпуватий і не помітив високого гостя. Губернатор зчинив скандал і прилюдно пообіцяв: «Я навчу вашу гімназію поштивості!» (Документ 3.2).

Місяць по тому директор гімназії одержав секретного листа за підписом помічника попечителя округу, у якому ішлося про невдоволення з боку Подільського губернатора станом речей у Вінницькій гімназії з посиланням на думку місцевої «публіки» (Документ 3.1).

З ґрунтовної відповіді пана Фовицького ми дізнаємося, що у місті виникла конфронтація між очільником гімназії та місцевим польським істеблішментом, «публікою», на чолі з провідником дворянства. За рядками документу, Гаврило Михайлович постає вже не дивакуватим освітянином, як у попередніх епізодах, а жорстким імперським чиновником, послідовним прибічником державницької русифікації польської шляхти, до якої ставиться з антипатією, презирливо називаючи «туземцями». Він поважає субординацію, але не поступається своєю гідністю, знає собі ціну, оскільки, як ми з'ясували в іншій роботі, має за плечима досвід тривалої служби при військовій канцелярії Його Імператорської Високості Цесаревича Костянтина Павловича у Варшаві, полону і принижень від інсургентів під час повстання 1830–1831 рр.¹³ Про нього відав Александр I, до якого у 1821 р. через свого високого покровителя звернувся ще зовсім молодий чиновник X класу Фовицький з проханням дозволити надрукувати казенним коштом свій перший літературно-історичний твір, і той допоміг одразу трьома академіками-рецензентами (Бойко, 2023: 27–29, рис. 2). Рецензії були несхвальними (РГИА¹⁴. Ф. 733. Оп. 87. Д. 163), але Гаврило досяг мети – про нього дізнався сам імператор! Йому довіряв Ніколай I, коли призначав одним з трьох директорів новостворюваних у 1832 р. на Правобережжі російських гімназій без попередніх оглядин у Харківському університеті (Сбитнев, 1887: 299–300).

При тому, як видно з документу, директор гімназії Фовицький щиро уболівав за довірений йому навчальний заклад, учнів і вчителів, не дивлячись

---

¹³ Саме тоді, скоріш за все, виникла у Гаврили Фовицького неприязнь до польської шляхти, через переконання, що саме оцим повстанням вона зламала йому успішну кар'єру, адже під час облоги Варшави помер Костянтин Павлович, а переможець Паскевич привів з собою інших чиновників. Така антипатія поступово поглиблювалась і наприкінці 1830-х років при новому загостренні ситуації набула непримирної форми, що не влаштувало високе начальство.

¹⁴ РГИА – Российский государственный исторический архив (Російський державний історичний архів).

на те, що більшість з яких були поляками, пропонував передати скаргу губернатора на розгляд університетському начальству для об'єктивного розслідування (Документ 3.2). Але у Києві, як ми нагадували вище, влітку 1838 р. було не до розбору інтриг у повітовій Вінниці, та й сам «правильний», але незручний очільник тамтешньої гімназії добував останні місяці на цій посаді (РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 359).

За серйозними речами ми мало не забули, з чого усе починалося, про кашкети. Чи був правий губернатор, вимагаючи особливого вітання від гімназистів? У Статуті гімназій 1828 р. про це нічого не сказано. Учні не були державними службовцями і на них не розповсюджувались правила чиношанування. Теоретично, кожен школяр міг сам обирати спосіб вітання з рівним і старшим, але на практиці мав слідувати нормам, прийнятим для дорослих у їхньому становому середовищі. Тому, докоряючи дітям за непоштивість, пан губернатор звертався до дорослих, обіцяючи різноманітні неприємності, спираючись на свої широкі повноваження.

Документ 3.1

Одержано 2 липня 1838

Секретно

**Міністерство Народної Просвіти
від Попечителя Київського
Навчального Округу.**

Канцелярія. Стіл 1. 22 червня 1838 року. № 36.

П[ану] Директору Вінницької Гімназії

П[ан] Подільський Цивільний Губернатор від 9-го цього червня за № 1004 повідомляє, що під час перебування його у перших числах червня у м. Вінниці, його Екселенція помітив та від багатьох осіб чув, що учні підвідомчої Вашому Високблагородію Гімназії поза класами дозволяють собі вільності, нестерпні в інших навчальних закладах і що самим перебігом навчання та складом вчителів стає публіка бути незадоволена.

У наслідок цього я пропоную Вашому Високблагородію, за кращим віданням Вами місцевих обставин, мені донести: 1-е) Чи не помічали Ви в учнях яких небудь вільностей, у чому саме такі полягали, які заходи були прийняті Вами до утримання учнів від подібних вчинків та які мало це наслідки. 2-е) Що саме, на думку Вашу, могло б стати причиною невдоволення публіки, як стосовно навчання учнів, так і складу вчителів, і хто з вчителів якими вчинками накликає на себе у цьому випадку обурення громадськості¹⁵.

¹⁵ У російському оригіналі «общества», що у контексті документу мало означати не усіх мешканців міста, а лише панство.

Разом з цим та на підтвердження припису мого від 15 червня за № 2508 пропоную Вашому Високблагородію безпосередньо і через підвідомчих Вам чиновників поглибити пильний нагляд за учнями довіреної Вам Гімназії, не припускаючи найменших відхилень від училищних постанов, і у разі безуспішності вжитих Вами заходів доносити вже мені.

Помічник Попечителя (Гінцель) (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 18–19).

Документ 3.2

Чернетка

Секретно

**П[ану] Помічнику Попечителя Київського
Навчального Округу Полковнику Гінцелю
5-го липня 1838**

За повідомленням П[ана] Подільського Цивільного Губернатора, котрий під час перебування свого у м. Вінниці помітив та від багатьох осіб чув, що учні підвідомчої мені Гімназії поза класами дозволяють собі вільності, нестерпні в інших навчальних закладах і що самим перебігом навчання та складом вчителів починає публіка бути незадоволена, Ваше Високблагородіє приписом від 22 [числа] минулого місяця за № 36 зволите вимагати мого пояснення¹⁶ <...>.

1-е. Вважаючи завжди священним боргом виконувати мої обов'язки по службі з усією точністю, яку тільки дозволяють сили і здібності мої, і бути при тому в усьому відповідальним перед начальством у випадках скрутних, на пропозицію мені [від] Вашого Високблагородія пояснити обставини, що призводять мене у повне непорозуміння, я не можу інакше відповідати як від'ємно, оскільки виявлення його Екселенцією неустрою навчальної частини у Вінницькій гімназії, є для мене непояснюваною новиною. Щоб учні дозволяли собі поза класами вільності, нестерпні в інших навчальних закладах, мені це зовсім невідомо і до відому мого про такі учнівські провини не доводили ні виконуючий посаду інспектора Гімназії, ні наглядачі за учнями, ні самі утримувачі [квартир для] учнів, ні тутешня поліція; тоді лише училищні чиновники, на котрих лежить безпосередній обов'язок дивитись і спостерігати за учнями усіх класів, про усілякі випадки, що стосуються учнів, доповідають інспектору, а той вже мені. Не знаю жодної причини, щоб інспектор і наглядачі приховували переді мною обставини важливі і доповідали тільки малозначущі <...>. його Екселенція ні при відвідинах квартир учнівських, ні під час прогулянок містом також не мав підстав

¹⁶ Далі автор дослівно цитує пункти 1 і 2 з припису помічника попечителя округу від 22 червня 1838 р. (див. вище).

почути або побачити нічого, що б доводило недоречні з боку учнів вільності. Хоча я і не думаю, щоб приводом для незадовільного відгуку Його Екселенції стосовно довіреної мені Гімназії був той випадок, про який я доповідав Вашому Високблагородію від 3-го минулого червня за № 282¹⁷, але у такому сенсі вважаю за необхідне навести про нього деякі подробиці. Його Екселенція, в'їжджаючи 1-го числа [цього] червня о 6-й годині пополудні у Вінницю, зустрів, як говорять, учня, який ішов з класів до квартири. Учень не помітив, що це був Губернатор, не зняв картуза. Його Екселенція зупинив свій екіпаж, підкликав учня і зробив йому зауваження за цю непоштивість. Проте, хто був цей учень, я довідатись не зміг. Наступного дня, 2-го червня, Його Екселенція, ішов пішки містом і зустрів знову їдучого у бричці учня 5-го класу Пашковського, який також, проїжджаючи повз Його Екселенцію, не зняв картуза. Його Екселенція і перед цим учнем зволив виявити своє невдоволення, сказавши йому: «Я навчу вашу Гімназію поштивості». Учень Пашковський у той же час прийшов сам до мене переляканий і розповів про цей випадок, вибачаючись, що не міг побачити п[ана] Губернатора з причини своєї надзвичайної короткозорості. Також учень Пашковський засвідчив, що без окулярів не бачив здалеку надзвичайної особи, і тому не зумів, на свій жаль, відрізнити її від простого обивателя, обіцяючи принести свої вибачення п[ану] Губернатору з цього приводу, але не встиг, тому що Його Екселенція невдовзі полишив Вінницю. Учень Пашковський знаходиться у Гімназії 6^{1/2} року і поведінки завжди був дуже гарної.

2-е. Що могло б бути причиною незадоволення публіки, як стосовно навчання, так і складом вчителів і хто з них накликав на себе у цьому випадку обурення публіки, мені також зовсім невідомо, ні те, ні інше, оскільки навчання у Гімназії відбувається за загальними встановленими для училищ правилами та [контролем за] дотриманням правил цих, як з боку мого, так і виконуючого посаду інспектора. Усі вчителі поводять себе чесно і благородно, оскільки сам, принаймні у цьому випадку [через свої] спостереження, переконувався. Та й від сторонніх я ніколи і не від кого не чув невігідних з приводу кого небудь з них відгуків, за винятком вчителів Баталіна, Моравського і Грудзинського, але тепер і цих вчителів немає¹⁸.

¹⁷ Такий документ у Справі відсутній.

¹⁸ Молодший вчитель російської граматики і географії титулярний радник Ніколай Баталін, молодший вчитель малювання і чистописання Казимир Моравський, молодший вчитель географії кандидат Людовік Грудзинський (ДАВіО. Ф. Д. 14. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 28, 30).

Проте у такому випадку не можу залишити без зауваження з мого боку тих чуток, які доходили до мене, що публіка, вірогідно та ж сама, що і Його Екселенції жалілася, нарікала на вчителів Корсака і Ординця¹⁹, що вони зовсім перекинулися на російський бік. Саме так говорив мені вчитель Корсак. Правда, що ці два чиновники відзначились в особливості у вірності своєму обов'язку. Ними став незадоволений тутешній утримувач [чоловічого] пансіону Богатка за те, що вони, перебуваючи спостерігачами над його пансіоном²⁰, виправляли його зловживання та були у певній мірі причиною [того], що з нього стягнуто було штраф нещодавно у 500 руб. Наміром Богатка було прислужитись публіці, тільки щоб послабити наслідки праці виховання у душі російському, у справі учительства і прибрати її до рук туземців, як [це було] раніше. Богатка захищав і підтримував тутешній Провідник Дворянства п[ан] Лозинський. Я скаржився на це п[ану] Начальнику Губернії під час слідства офіційно. І мало не п[ан] Провідник, як я бачу за обличчям публіки, встиг навіяти Його Екселенції образливу і несправедливу думку щодо Вінницької Гімназії.

Якби мені достеменно було відомо, з котрих осіб складалась згадувана П[аном] Губернатором публіка, тоді б я ще ясніше розкрив витоки, з яких відроджується несвідома її скарга на те, чого вона, мабуть, зовсім не розуміє, тому що незадоволення публіки обертається частково до розпоряджень вищого училищного начальства, оскільки від нього залежить склад вчителів, і частково до самого Попечителя Округу, оскільки Його Екселенція нещодавно сам зволив перевіряти тут хід навчання²¹.

Вважаючи суттєвим обов'язком звання мого підтримувати честь і гідність довіреного управління моєму навчального закладу і представляти його начальству і публіці у безперечному його вигляді, я знаходжу себе у необхідності найпокірніше просити Ваше Високблагородіє передоверити скаргу на нього для перевірки через посередництво університетського начальства²², а між тим запитати тутешню

¹⁹ Старший вчитель математики титулярний радник Іван Ординець (Там само. Арк. 30). Про вчителя Корсака, окрім того, що він наглядав за пансіоном Богатка, дані відсутні.

²⁰ (ДАВіО. Ф. Д. 14. Оп. 2. Спр. 179. Арк. 5–6, 35–36).

²¹ У квітні 1838 р. попечитель Київського навчального округу Є. Ф. Фон-Брадке особисто здійснив візитацію училищ Подільської і Волинської губерній, повний звіт про результати якої на черзі до публікації.

²² Апеляція Г. М. Фовицького до арбітражу «університетського начальства» нам не зрозуміла, оскільки від 16 березня 1836 р. гімназії було виведено з під нагляду університетів і передано цілком до відання попечителів навчальних округів (Общий отчет, 1837: VI–VII, LXVII).

міську поліцію про те, які вільності учні дозволяють собі поза класами і якими вчинками учителі накликають на себе невдоволення тутешньої публіки, котра у цьому судить лише з одного боку.

[Директор Г. Фовицький] (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 22–25).

4. ЧУТКИ

За визначенням фахівців-психологів «ЧУТКИ – специфічний вид міжособистісної комунікації, у процесі якої сюжет, що у певній мірі відбиває деякі реальні або вигадані події, стає надбанням великої дифузійної аудиторії. Поряд з описуваною подією, чутки відбивають також суспільну думку і настрої, більш загальні соціальні стереотипи й установки аудиторії і, нарешті, інформаційну ситуацію в регіоні. Вони найчастіше бувають джерелом помилкової, перекрученої інформації» (Шапар, 2007: 599).

У нашому випадку йдеться про чутки, як форму антиімперської (антиросійської) пропаганди серед польської учнівської молоді українського Правобережжя кінця 1830-х років, а саме про наслідки грандіозної пожежі Зимового палацу у С.-Петербурзі 17 грудня 1837 р. Для більш коректного розуміння сутності намірів чуткотворців, звернемося, хоча б коротко, до розповіді військового інженера генерал-майора Л. М. Барановича, котрий брав участь у відбудові комплексу: «Відомо, що ця величезна споруда, закладена ще за часів імператриці Анни Іоанівни, була завершена будівництвом у 1762-му році. У той час менше <...> опікувались запобіжними заходами від вогню. <...> Він [вогонь] з'явився спочатку о 8 годині вечора, з душника, проведеного від димаря між хорами і дерев'яним склепінням зали Петра Великого. Цей димар прилягав досить близько до дерев'яної перегородки, і вогонь, пробравшись по ній до крокв, тісно пов'язаних зі стелевою системою, миттєво охопив масу, зсушену сімдесятьма-п'ятьма роками, а потім, у міру обвалення стель і крокв на паркеті, з шаленістю став прокладати собі подальший шлях. <...> Пожежа продовжувала лютувати зі зростаючою силою, і жодні людські засоби вже не були у змозі її не лише припинити, але й зупинити. Увесь палац від одного кінця до іншого являв палаюче море вогню, величезне багаття <...>. Руїни палацу продовжували горіти три дні <...>»²³ (Корф, 1865: 1100–1104). Розслідування, здійснене особливою комісією, злого наміру у тому не виявило.

З наведених нижче документів ми дізнаємося, що у карцері²⁴ Вінницької гімназії з 19 грудня

1838 р., другий день поспіль, знаходився учень 6-го класу Карл Іжицький, 17-ти років, дворянин, ізольований від інших гімназистів до початку різдвяних вакацій «за поширення серед товаришів чуток, що нібито кожному бажуючому будуть видаватися прогони²⁵ до м. Вільно, щоб там дивитись покарання 25-ти російських вельмож, котрі підпалили Зимовий Палац у С.-Петербурзі, і нібито воно буде складатися з обливання злочинців розплавленим свинцем» (Документ 4.1). Через кілька днів директор звільнив Карла на учнівську квартиру, оскільки той зізнався, що почув новину від однокласника Андрія Дзеушинського, який, у свою чергу, пояснив, що йому говорив про це мешканець Вінниці без певних занять Валерій Новицький (Документ 4.2). За порадою попечителя навчального округу, директор Фовицький звернувся до вінницького поліцмейстера полковника Янковського (Документи 4.3 і 4.4). Представник місцевої цивільної влади і головний охоронець порядку повідомив, що дворянин Новицький ні у чому не зізнається і вимагає від Дзеушинського подробиць і свідків своєї причетності до поширення чуток (Документ 4.5). 24-го січня 1839-го року Гаврило Михайлович звістив поліцмейстера Янковського, що учень Дзеушинський згадав подробиць і назвав трьох свідків, а також зголосився викрити на очній ставці Новицького, з яким зустрічався і раніше на учнівській квартирі пана Ринчевського (Документ 4.6).

Як розгортались події наступних трьох тижнів, ми не знаємо, але 16-го лютого 1839-го року учень 6-го класу Андрій Іванів син Дзеушинський подав директору гімназії заяву про відрахування, посилаючись на рішення негайно вступити до військової служби і батьківську згоду на це, з додаванням листа (Документ 4.7). Сам лист зберігся разом з конвертом (Документ 4.8) і є цікавою пам'яткою, що розкриває характер особистісних відносин між батьком і сином – представниками поміщицького середовища Поділля кінця 1830-х років. З перших рядків ми дізнаємося, що рішення сина стало для батька повною несподіванкою, адже Андрій діяв похапцем і не пояснював причини. Схоже, що хтось авторитетний для Андрія переконливо порадив йому негайно полишити не тільки гімназію, але й губернію, не поширюючись про те, що з ним відбулося наприкінці 1838-го року. Інакше слідство могло б дійти висновків, невтішних для Андрія, а суд за дискредитацію верховної влади позбавити його усіх станових прав і відправити на

²³ Переклад з російської Ю. Бойка.

²⁴ Невелике приміщення у снігах другого поверху без вікон під сходами на горище (Колесник, 2011: 206).

²⁵ «Прогони» – казенні кошти на оплату проїзду кінним поштовим транспортом.

заслання і поселення до віддалених місцевостей Сибіру (Уложение о наказаниях, 1857: 308, 1198). Ким міг бути цей таємничий добродій? Скоріш за все тією шанованою у місцевої «публіки» й губернського начальства особою, на котру відверто вказував пан Фовицький у зв'язку з скандальним візитом губернського начальника 1–2 червня 1838 р. (Документ 3.2).

Надалі полковник Янковський, розумний і спритний (див. Бойко, 2023 а: 16, 19–20), продовжував міцно триматися своєї посади. Занадто пильний Гаврило Фовицький перебрався до м. Рівного директором тамтешньої гімназії і вже у вересні 1841 р. був призначений очільником престижної гімназії у Таганрозі Катеринославської губернії Одеського навчального округу, на чому завершилась його освітянська місія серед «тубільців» Правобережжя (РГИМ. Ф. 733. Оп. 78. Д. 344; Кожушко, 2006: 209). А нам на одному з сайтів трапилась інформація, що у 1865–1871 рр. при Бакинському поштовому управлінні по 2-й Експедиції експедитором служив Андрій Іванович Дзеушинський, повний тезка нашого героя (Електронний ресурс: <https://ourbaku.com/index.php>).

Документ 4.1

Чернетка

Секретно

**П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
№ 11-й 20 грудня 1838**

На підставі припису Вашої Екселенції від 27 серпня 1837 року за № 50 при цьому маю честь подати опис учня VI класу довіреної мені гімназії Карла Іжицького, котрий 18 числа цього місяця був викритий у поширенні серед товаришів шкідливої у громадському сенсі чутки, а тому позбавлений відпустки на майбутнє свято Різдва Христового. Учень Іжицький з учорашнього вечора знаходиться у карцері за свій вчинок, і хоча не заперечує оного, проте [й] не бажає зізнатися, від кого сам він дізнався про це. Якщо не відкриється чогось іншого, то після роз'їзду учнів [на канікули], я звільню його на квартиру, а до того часу вважаю шкідливим спілкування його з учнями. Про подальше буду мати честь повідомити Вашій Екселенції.

Список

учнів Дирекції Вінницької гімназії, котрі не звільняються у відпустку за неблагонадійність²⁶.
20 грудня 1838. До № 11

---

²⁶ За формою А секретного циркулярного листа № 50 від 27 серпня 1837 р. (Бойко, 2022: 152–153).

Імена та прізвища учнів: Карл Іжицький;
Скільки років знаходиться в училищі: 6;
Скільки років [від народження]: 17;
У якому класі: в 6-му;

Якого віросповідання: римо-католицького;
Звання, імена та прізвища батьків, де проживають: дворянин Яків Іжицький, Подільської губернії, Брацлавського повіту, в с. Зарудинцях;

Причина, за якої учень не звільнений [у відпустку]: за поширення серед товаришів чуток, що нібито кожному бажаному будуть видаватися прогони до м. Вільно, щоб там дивитись покарання 25-ти російських вельмож, котрі підпалили Зимовий Палац у С.-Петербурзі, і нібито воно буде складатися з обливання злочинців розплавленим свинцем.

[Директор Г. Фовицький] (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 437. Арк. 32, 34).

Документ 4.2

Чернетка

**П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
№ 657. 23-го грудня 1838.**

На доповнення до мого подання Вашій Екселенції від 20-го грудня за № 11 маю честь донести, що учень 6-го класу довіреної мені гімназії Карл Іжицький нарешті засвідчив, що він чув про згадані мною у поданні за № 11 обставини від товариша свого учня Андрія Дзеушинського, а цей останній пояснив, що йому говорив про це син тутешнього хлібопекаря Валерій Новицький, який мешкає у Вінниці без якої небудь посади. Ось чому я звільнив 22-го цього місяця учня Іжицького з карцеру на його квартиру.

Про що Вашій Екселенції маю честь донести.
[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 35).

Документ 4.3

Одержано 10 січня 1839 р.

**Секретно
Міністерство Народної Просвіти.
від Попечителя Київського
Навчального Округу.
Канцелярія. Стіл 1.**

Київ. [?] січня 1839 року. № 3

П[ану] Директору Вінницької Гімназії

Повідомивши зміст донесення Вашого Високблагородія за № 11 та 657 п[ану] Київському Військовому, Подільському і Волинському Генерал Губернатору, я пропоную Вам, Милостивий Пан, вчинити секретний нагляд за учнями Карлом Іжицьким та Андрієм Дзеушинським.

До цього вважаю зайвим Вам пояснювати, що після одержання зізнання цих учнів у тому, що

поширювану ними безглузду чутку вони одержали від Валерія Новицького, Вам належало поставити про це до відома місцеве Цивільне Начальство, що і пропоную Вам негайно виконати.

Керуючий Округом (Фон-Брадке) (ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 438. Арк. 1).

Документ 4.4
Чернетка

Секретно

**П[ану] Вінницькому Поліцмейстеру
Полковнику Янковському
№ 1-й 12 січня 1839**

Минулого грудня місяця 18-го числа учень 6-го класу довіреної мені гімназії Карл Їжицький був викритий у поширенні серед товаришів чутки, яка полягала у тому, що нібито кожному бажаному видають прогони до м. Вільно, щоб там дивитись на страту 25 російських вельмож, які підпалювали Зимовий Палац у С.-Петербурзі і нібито страта буде полягати у обливанні злочинців розплавленим свинцем. Заарештувавши тоді ж учня Їжицького, я доповів про це 20-го того ж місяця за № 11 п[ану] Попечителю Київського Навчального Округу і між тим обставину цю піддав подальшому розслідуванню, за яким відкрилося, що учневі Карлу Їжицькому повідомив це товариш його учень Андрій Дзеушинський, котрий зі свого боку пояснив мені, що він чув про це від такого собі Валерія Новицького, котрий проживає у Вінниці без певних занять, про що тоді ж я доніс п[ану] Попечителю Округа від 23 того ж грудня за № 657.

У наслідок цього п[ан] Керуючий Округом від 2-го цього січня за № 3, повідомляючи мені, що зміст перших двох вищезгаданих моїх донесень він повідомив п[ану] Київському Військовому, Подільському і Волинському Генерал Губернатору, запропонувати мені зволив поставити про це до відома місцеве Цивільне Начальство.

Про що Ваше Високоблагородіє цим [поданням] маю честь повідомити.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 2).

Документ 4.5
Одержано 21 січня 1839

Секретно

**Вінницького Поліцмейстера
Полковника Янковського**

№ 3-й. 20 січня 1839. М. Вінниця.

**Пану Директору Вінницької Гімназії, 6 класу
[чиновнику] і кавалеру Фовицькому**

На звернення Вашого Високоблагородія до мене від 12-го цього січня за № 1 надійшовшого, честь маю цим поставити до відома, що я вима-

гав відповідь від тутешнього мешканця дворянина Валеріана Новицького, нібито він розповідав учневі Андрію Дзеушинському, що кожному бажаному видають прогони до м. Вільно, щоб там дивитись на страту 25 російських вельмож, які підпалювали Зимовий Палац у С.-Петербурзі, і має нібито страта складатись з обливання злочинців розпеченим свинцем. Проте цей Новицький у відповіді своїй вчинив у тому незізнання і повністю від розповіді теї відмовився, говорячи, що нехай вкаже той Дзеушинський, якого місяця, числа при кому і де саме нібито ці вислови ним, Новицьким, були сказані? Коли він, Новицький, з часу вакацій не бачив цього Дзеушинського і з ним ніде не зустрічався. А тому, повідомляючи цю відповідь його, Новицького, Вашому Високоблагородію, покійно прошу відібрати від нього, Дзеушинського, повторно достатні проти тієї відповіді Новицького докази для засвідчення [причетності] їх обох, Новицького і Дзеушинського, і якщо цей Дзеушинський вкаже [на] ще когось при тому присутнього або почувшого, опитати і його про усе. А якщо не буде на кого більше посилатись, то належить цьому Новицькому і Дзеушинському дати очну ставку для повного викриття їх у тому розголосі. Про наступне і належить мені повідомити.

Поліцмейстер (Янковський) (Там само. Арк. 3).

Документ 4.6
Чернетка

Секретно

**П[ану] Вінницькому Поліцмейстеру
Полковнику і Кавалеру Янковському
№ 2-й 24 січня 1839**

У відповідності до листа Вашого Високоблагородія від 20 цього січня за № 3, я вимагав від учня довіреної мені гімназії Андрія Дзеушинського пояснення з приводу почутого ним нібито від дворянина Валерія Новицького <...> і Дзеушинський засвідчив, що місяці два тому, але якого числа не пам'ятає, у середу після обіду біля 3-ї години він зустрівся з Валерієм Новицьким на Домініканській вулиці і [той] сказав йому, Дзеушинському, що тепер можна їхати у Вільно без власних витрат на [нерозбірливо] прогони від казни, щоб там дивитись на страту підпалювачів Палацу. Дзеушинський, підійшовши до воріт Домініканського монастиря, зустрів трьох своїх товаришів учнів Александра Крейца, Едуарда Це[?]ровського та Густава Де-Пробиха і негайно розповів їм про почуте від Новицького, повідомивши цим учням на питання їхнє, від кого він це чув, що саме тепер про це говорив йому Валерій Новицький.

Учні Крейц, Це[?]ровський і Де-Пробих підтвердили переді мною <...> свідчення Дзеушинського, і цей останній додав, що Новицький неправдиво свідчить, нібито не зустрівся з ним, Дзеушинським, раніше, хіба що раз на квартирі утримувача учнів Ринчевського.

Нарешті, учень Дзеушинський зголосився, що він готовий викрити Новицького і на очній ставці.

Про що Вашому Благородію маю честь повідомити.

[Директор Г. Фовицький] (Там само. Арк. 4).

Документ 4.7

Одержано 16 лютого 1839

Його Високоблагородію

Милостивому Государю

Пану Директору Вінницької Гімназії

6-го класу [чиновнику] і кавалеру

Фовицькому

Прохання учня 6-го класу Вінницької Гімназії

Андрія Іванова сина Дзеушинського

Маючи бажання вступити до служби Його Імператорської Величності і одержавши на те дозвіл Батьківський, я покійно прошу Ваше Високоблагородіє звільнити мене з Гімназії та видати, якщо можливо, Свідоцтво щодо перебування у Гімназії.

До цього додаю лист, у якому Батько мій дозволяє мені вступити до служби якої мені завгодно, та оскільки я налаштований бути у військовій службі – у полку, де знаходиться мій брат, і котрий у березні місяці має виступати у похід, то я маю попередити його вихід, поспішаю якомога скоріше.

Андрій Дзеушинський

16-го лютого 1839-го року. М. Вінниця. (Там само. Арк. 8).

Документ 4.8

Його благородію

Андрію Івановичу Дзеушинському

6-го класу Гімназії учню

у м. Вінниці²⁷

Любий Андрій.

Твоїм листом першим я був дуже задоволений, а другим напроти, зверх того помітив з них, що ти у твоїх намірах і уподобаннях справжній флюгер; невже тобі не соромно до цього часу не мати постійного наміру і тяжіння до обраного роду життя? Це не добре; проте як ти бажаєш, я тобі не загороджую шлях до твого покликання і бажання, шукай його де зможеш знайти, але у таку далечинь рушати за ним я б не радив. При тому ти не тільки

не втрапиш, але ще й виграєш, якщо закінчивши курс Гімназії будеш мати гарний атестат, то тоді через півроку у цивільній або у військовій службі зведений будеш у офіцери, а без того потрібно [буде] вислужити безумовно два роки до подання, і що вивчив, те залишається у прибутку. Але і тут я тобі не чиню перепони, якщо ти безумовно вирішив полишити Гімназію, то повідом мені, щоб я міг надіслати тобі мій Формулярний Список вчасно, оскільки тепер посилено для усіх стільки завдань по службі, що мені соромно відволікати кого небудь від неї для написання Списку, при тому потрібно мені знати до військової служби ти бажаєш чи до цивільної, оскільки якщо до військової, то потрібно на 2 золотих²⁸, а якщо до статської то на 1 золотий буде достатньо.

Будь здоровий і щасливий. Цього бажає тобі твій постійний доброзичливець (І. Дзеушинський) (Там само. Арк. 9–10).

5. ПОЛЯКАМ ЗАБОРОНЕНО

У пропонованому епізоді мова піде про законні підстави для домашнього наставництва і вчителювання, їх практичне використання і порушення з боку влади за національною ознакою.

Нормативна основа домашнього навчання формувалася поступово. Базовим документом стало «Положення про домашніх наставників і вчителів» від 1 липня 1834 р. Ось деякі його статті, потрібні нам для розуміння наведених нижче документів:

§ 9. Звання домашнього наставника надається виключно тим особам, які, закінчивши повний курс у вищих навчальних закладах, витримують з успіхом випробування, і одержавши атестат зі званням дійсного студента, або диплом на вчений ступінь одного з російських університетів, виявлять бажання займатися вихованням у приватних оселях.

§ 10. Звання домашнього вчителя надається тим, хто хоча й не набули ні звання дійсного студента, ні вченого ступеня, але для одержання права бути домашнім вчителем доведуть на встановленому для того випробування, що вони мають не тільки загальні, необхідні для початкового навчання, але також детальні й ґрунтовні відомості з тих предметів, які вони викладати налаштовані.

§ 13. Випробування на звання домашнього вчителя відбувається в університеті або ліцеї, а у тих губерніях, де немає університетів, у гімназіях. <...>

§ 22. Попечитель, переконавшись через усі ці свідоцтва про моральні якості, здібності та піз-

²⁷ Напис на конверті.

²⁸ У тексті після цифр 2 і 1 проставлено знак польського золотого. Можливо, це вартість послуги складання документа.

нання представлено йому кандидата, забезпечує його особливим за власним підписом свідоцтвом на звання домашнього вчителя <...>.

§ 25. При визначенні у приватну оселю для виховання дітей, свідоцтва ці негайно мають бути пред'явлені директору гімназії та повітовому провіднику дворянства <...>.

§ 28. Ті, хто набули на підставі даного положення, звання домашнього наставника або домашнього вчителя, вважаються такими, що перебувають на дійсній службі з відомства Міністерства народної освіти <...>.

§ 30. Домашні вчителі, хоча б зовсім ніяких чинів не мали, користуються на тій же підставі наперед²⁹, до одержання чину 14 класу, правами особистих дворян.

§ 66. Якщо особи <...> визначаються у приватні оселі для виховання дітей, не одержавши звань і належних свідоцтв, [вони] піддаються штрафу у 250 рублів асигнаціями. <...> Такому ж штрафу 250 рублів піддається однаково і батько, родич чи опікун, до оселі якого визначається для виховання дітей особи, що не мають на це встановленого свідоцтва.

§ 68. <...> за порушення вдруге цієї постанови [винні] відсилаються до суду за брехливий вчинок³⁰. (Положение о домашних наставниках, 1834: XIX–XXII, XXIV–XXVII, XXXV–XXXVI).

Окремі норми «Положення» успішно використовувались ще до їх остаточної кодифікації (Документи 5.1–5.3). Можна поспівчувати деяким претендентам на домашнє вчителювання чи репетиторство при гімназії, але дії училищного начальства у даних випадках були вчинені у межах закону.

Ситуація змінилася навесні 1840 р., коли після наради Ніколая I з Міністром народної освіти Уваровим, очільником Міністерства внутрішніх справ Строгановим та Київським військовим, Подільським і Волинським генерал-губернатором Бібіковим було вирішено «тимчасово» припинити видавати дозволи на право домашнього вчителювання особам польського походження. Причина цього у циркулярі не пояснюється (Документ 5.4), оскільки усі причетні розуміли, що домашнє навчання рідною мовою залишалось чи не єдиним засобом національно-культурного виховання

у середовищі правобережної шляхти, мало підконтрольним російській адміністрації. Цілковита секретність цього припису крилася у його незаконності³¹.

Документ 5.1

Одержано 10 лютого 1834

М. В. С.

Вінницького земського суду № 1580.

Лютого 9 дня 1834 року.

Пану Директору Вінницької Гімназії

На подання Вашого Високоблагородія від 2-го лютого № 407 суд цей честь має повідомити, що про вимогу від вчительки п[ані] Корбут, котра знаходиться у садибі графа Грохольського, свідоцтва, на підставі якого вона займається викладанням наук і доправленням такого до цього суду, надіслана до П'ятничанської економії повістка цього ж числа.

Справник (Монастирський) (ДАВіО. Ф. Д–14. Оп. 2. Спр.173. Арк. 30)

Документ 5.2

Одержано 10 березня 1834

Його Високоблагородію

Пану Директору Вінницької Гімназії

пану 6-го класу [чиновнику] і кавалеру

Гаврилі Михайловичу Фовицькому

Приватного вчителя Владислава Фомина

сина Юрковського

Клопотання

За дозволом Його Екселенції пана Попечителя Київського навчального округу та кавалера Фон-Брадке, будучи забезпечений дозволом на викладання юнацтву навчання у приватних оселях, з 23 лютого минулого 1833-го року займався я цілий рік викладанням тутешньої губернії Ольгопільського повіту в селі Городищі двом синам тамтешнього поміщика п[ана] Закревського, проте, оскільки за завершенням річного терміну старший з моїх вихованців відправлений батьками до Одеського ліцею, а при одному меншому я не побажав залишитись, то від 28-го минулого лютого цього року прибув сюди в оселю матері моєї для підшукування собі тут заняття у відповідності до іменного дозволу і з наступною при тому підготовкою себе до вступу до маючого бути відкритим Володимирового Університету. Наважуюсь найпокірніше просити Ваше Високоблагородіє дозволити мені при підвідомчій Вам Гімназії

²⁹ У російському оригіналі «за уряд».

³⁰ У разі засудження це передбачало «позбавлення усіх особливих, особисто і за станом наданих прав і переваг і заслання на проживання у губернії Томську або Тобольську, або, якщо той за законом не позбавлений покарань тілесних, покаранню різками <...> та віддачі у виправні арештантські роти цивільного відомства на термін від одного до двох років» (Уложение о наказаниях, 1857: 330).

³¹ З багатьох можливих наведемо лише одне посилання: «Відмінність віросповідання або племені не перешкоджають визначенню до служби, якщо бажаючи вступити до оної мають на це право <...>» (Уставы о службе гражданской, 1857: 2). Стосовно дворян ця норма посилювалась становим привілеєм вільно вступати до загальної державної служби (Законы о состояниях, 1857: 188).

займатися викладанням приватних уроків тим, хто цього потребує, і у тому мене удостоїти милости-вої Вашої начальницької резолюції.

Владислав Юрковський

1834 року березня 10 дня у Вінниці (Там само. Арк. 40).

Документ 5.3

**Міністерство Народної Просвіти
Київський Навчальний Округ
Канцелярія в м. Києві.**

5 жовтня 1834 року. № 2094

П[ану] Директору Вінницької гімназії

На подання Вашого Високблагородія від 9 квітня за № 8113, котрим питаєте мого рішення, чи належить дозволити бувшому учню Вінницької гімназії Юрковському, про поведінку якого Ви невігідно свідчите, навчання у приватних оселях м. Вінниці вважаю потрібним відповісти, що якщо поведінка Юрковського не відповідає обов'язкам Наставника юнацтва, то саме собою зрозуміле, що й навчання йому має бути заборонено.

Попечитель (Фон-Брадке) (Там само. Арк. 195)

Документ 5.4

Одержано 9 серпня 1840

**Цілковито секретно
М. Н. П.**

**Попечителя Київського Навчального Округу
Канцелярія. Стіл 1. Київ.
26 липня 1840 року. № 87.**

**П[ану] Виконуючому посаду
Директора Вінницької Гімназії**

Государ Імператор серед інших заходів за доповіддю Міністра Народної Просвіти, Керуючого Міністерством Внутрішніх справ Графа Строганова і Генерал Губернатора Бібікова, у 23-й день квітня цього року Найвисокіше звеліти зволили призупинити, наперед до розпорядження³², видачу особам польського походження нових посвідчень на право навчання у приватних оселях.

Ставлячи до відома Ваше Високблагородіє про таке Найвисокіше веління для керівництва у потрібних випадках, я пропоную Вам, утримуючи це у таємниці, не повідомляючи навіть діловому Вашому, що залишається на Вашій відповідальності, намагатись видалити під пристойними приводами від випробування тих осіб польського походження, які б виявили бажання одержати право навчання у приватних оселях, про тих, хто вже витримали або у майбутньому витримають випробування, подавати [інформацію] не до Ради

---

³² У російському оригіналі «до усмотрения».

Університету, а безпосередньо до мене, що ж сто-сується осіб польського походження, то вони мають піддаватися випробуванням на право приватного навчання на підставі загальних встановлених з цього приводу правил.

Попечитель (Кн. Давидов) (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 439. Арк. 1).

6. ПОМСТА

Остання розповідь нашої невеличкої документальної збірки могла б стати анекдотом з життя вінницьких містян середини 19 століття, якби не драматичний фінал. Наскільки ж глибоко, навіть на підсвідомому рівні, місцеві поляки ненавиділи усе російське, якщо під час побутової сварки перепало «на горіхи» не тільки учасникам, але й уряду та Найвисокішій Особі! Причому ляля імператора і губернська секретарша пані Франциска, і її діти, старший з яких, Вацлав, був повнолітнім і разом з матір'ю ніс повну юридичну відповідальність за свої вчинки³³.

Документ 6.1

Чернетка

Секретно

**П[ану] Попечителю
Київського Навчального Округу
6 липня 1845. № 3**

До мого відома дійшло, що проживаючий у м. Вінниці Колезький Асесор Малашевський, квартируючи у будинку Губернського Секретаря Івана Семашка у 1843 році, посварившись з дружиною його Францискою, доніс п[ану] Начальнику Губернії, що вона у гніві вигукуючи проти нього [Малашевського] образливі слова, докоряла і самому Російському Уряду і що сини Семашка, Вацлав та Карл, повторювали у тому ж дусі деякі вирази своєї матері. Перший з них, нині учень 5 класу довіреної мені Гімназії, був тоді у 3 класі, а другий поступив до Гімназії у 1844 році. Справа про це, за приписом п[ана] Губернатора, провадилась Вінницьким Поліцмейстером секретно и передана тепер для належної постанови Губернським Правлінням до тутешнього Повітового Суду, котрий відношенням від 29 минулого червня за № 1300 вимагає від мене відомості про їх поведінку.

---

³³ «Хто наважиться вимовити, хоча б і заочно, зухвалі та образливі слова проти Государя Імператора <...>, той за цю образу Величності, присуджується: до позбавлення прав стану та заслання на каторжні роботи на заводах на термін від шести до восьми років, а якщо він за законом не позбавлений тілесних покарань, і до покарання батогами через катів <...>, з накладанням тавра. Якщо винний дозволив собі ці зухвалі слова чи дії у п'яному стані без навмисного на те помислу, то він засуджується: до ув'язнення у смиренному будинку на час від шести місяців до одного року» (Уложение о наказаниях, 1857: 280).

За здійсненим мною секретним розслідуванням, не виявилось зовсім нічого правдоподібного відносно дійсної причетності до цієї справи згаданих учнів і звинувачення їх п[аном] Малашевським здається тим більше безпідставним, що обидва вони відомі мені з відмінного боку щодо моральності та що п[ан] Малашевський, бачившись зі мною неодноразово після зробленого ним доносу, не сказав мені ні слова про цей випадок, хоча знав, що Вацлав Семашко учень довіреної мені Гімназії.

Про що маю честь донести Вашій Екселенції, доповідаючи, що разом з цим зроблено мною донесення такого ж самого змісту п[ану] Київському Військовому, Подільському і Волинському Генерал-Губернатору.

[Директор А. Яковлев] (ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 444. Арк. 17).

Документ 6.2

Одержано 30 липня 1845

Вінницький Повітовий Суд

Липня 30 дня 1845. № 1548

Пану Директору Вінницької Гімназії

У наслідок відгуку Вашого Високблагородія від 2-го липня № 498 Повітовий Суд честь має повідомити, що учні довіреної Вам Гімназії Вацлав та Карл Семашко причетні до справи про виглошені нібито дружиною Губернського Секретаря Семашка образливі висловлювання проти Найвищої Особи.

Засідатель Антон Лотоцький (Там само. Арк. 18).

Висновки. У двадцяти документах з архівних фондів Вінницької повітової гімназії, вісімнадцять з яких позначені грифом «секретно», безпосередньо відображені вчинки сорока однієї особи, серед яких: представники вищої влади – імператор (Ніколай I), міністри Уваров і Строганов, генерал-губернатор Бібіков, губернатор Лашкарьов; попечителі Київського навчального округу – Фон-Брадке, його помічник Гінцель, кн. Давидов; провідник дворянства Лозинський; поліцейстер Янковський, справник Монастирський, засідатель

Лотоцький; директори гімназій – Фовицький, Яковлев, Мілашевич; утримувачі приватних – пансіонів Богатко, Юдицька, Гащинська; вчителі гімназії – Баталін, Моравський, Грудзинський, Ординець, Корсак; приватні вчителі – Корбут, Юрковський; гімназисти – Крижановський (Петро), Пашковський, Іжицький, Дзеушинський (Андрій), Крейц, Це[?]ровський, Де-Пробих, Семашко (Вацлав і Карл); батьки і родичі гімназистів, міські обивателі – Крижановський (Марцелій), Дзеушинський (Іван), Новицький, Ринчевський, Малашевський, Семашко (Іван і Франциска). Секретна інформація у більшості випадків стосувалася кримінальних та адміністративних злочинів на стадії досудового розслідування, а саме: «злочинство-шахрайство» – Документи 1.1, 1.2 (Уложение о наказаниях, 1857: 1379); «бунт проти Влади Верховної» – Документи 2.1–2.3 (Уложение о наказаниях, 1857: 29, 138, 140, 283, 284, 296); «проти Священної Особи Государя Імператора та Членів Імператорського Дому» – Документи 4.1–4.8, 6.1, 6.2 (Уложение о наказаниях, 1857: 280, 308, 1198); виконання посади домашнього вчителя без належних прав – Документ 5.1 (Положение о домашних наставниках, 1834: §§ 66, 68; Уложение о наказаниях, 1857: 330). В одному випадку ми стали свідками адміністративної провини у формі міжпосадового конфлікту, обтяженого антипатією чиновника від освіти до польської громади підпорядкованої території – Документи 3.1, 3.2. На цьому фоні документальним свідченням незаконних дій та безкарності верхньої влади є припис на заборону професії домашнього вчителя за ознакою національної приналежності пошукачів – Документ 5.4.

Лейтмотивом розглянутих епізодів є перманентне протистояння російської імперської системи і польської національної ідеї у ментальності шляхти Південно-Західного краю, у тому числі на повсякденному побутовому рівні з постійним ризиком перетину тонкої межі між діями легальними і кримінальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакинський поштово-телеграфний округ. Електронний ресурс: URL: <https://ourbaku.com/index.php>).
2. Бергер Н. В. Записки о польских заговорах и восстаниях 1831–1862. Издание «Русского архива». Москва: Тип. Грачева и К., 1873. 428 с.
3. Бойко Ю. М. Документи Вінницької повітової гімназії як джерело з вивчення русифікації середньої шкільної освіти в Правобережній Україні (перша половина XIX ст.). Архіви України. 2022. № 3 (332). С. 138–161. DOI <https://doi.org/10.47315/archives2022.332.138>.
4. Бойко Ю. М. Польський молодіжний опір і Вінницька гімназія 1833 року (історико-психологічна реконструкція). Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 59. Том 1. С. 19–33. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-1-3>.
5. Бойко Ю. М. Надзвичайні пригоди вінницьких гімназистів за архівними джерелами (1838–1843). Актуальні питання гуманітарних наук. 2023 а. Вип. 64. Том 1. С. 10–23. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-2>.

6. Владимирский-Буданов М. Ф. История императорского университета Св. Владимира. Т. I. Киев: В тип. имп. ун-та Св. Владимира, 1884. 729 с.
7. ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 438. Секретные бумаги 1839-го года. 26 арк.
8. ДАВіО. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 444. Секретные бумаги Винницкой Гимназии за 1845 год. 21 арк.
9. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 168. Формулярные списки училищных чиновников 1832-го ноября 2-го и за 1833-й год. 72 арк.; Формулярный список про службу и достоинства чиновников и учителей Винницкой Гимназии и Приходского при ней Училища за 1834-й и 1835 годы. 98 арк.
10. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 173. Дело о частных Пансионах и учителях за 1834 год. 263 арк.
11. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 179. Дело о беспорядочном состоянии учебной части в Пансионе Богатки. 1837-го и 1837-го годов. 53 арк.
12. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 270. Дело о визитации Гимназии и о благодарности с 1834–1835–1836–1838-го года. 122 арк.
13. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 437. Секретные бумаги 1838-го года. 35 арк.
14. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 439. Секретные бумаги о неблагонадежных учениках Гимназии за 1840-й год. 78 арк.
15. ДАВіО. Ф. Д-14. Оп. 2. Спр. 440. Об учениках 7-го класса Винницкой Гимназии июня 1841. 35 арк.
16. Законы о состояниях. Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 9. С.-Петербург: Тип. Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 572 с.
17. Кожушко Н. З історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Директори гімназії (училища). Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. 2006. Вип. IV. С. 208–212.
18. Колесник В. Польська і російська гімназії в поезуїтських Мурах у першій половині XIX ст. Вінницькі Мури. Погляд крізь віки: Матеріали конференції. Вінниця, 2011. С. 173–220.
19. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 174–184.
20. Коляструк О. А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків: Курсор, 2008. 120 с.
21. Коляструк О. А. Апологія історії повсякденності. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2010. Вип. 17. Серія: Історія. С. 46–54.
22. Коляструк Ольга. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2012. Вип. 17. С. 5–9.
23. Корф М. П. Рассказы очевидцев о пожаре Зимнего дворца в 1837 году. Русский архив. Т. 4. Москва: Тип. Грачева и Кома, 1865. С. 1088–1114.
24. Министерские распоряжения. Журнал Министерства Народного Просвещения. Ч. 21. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1839. С. 150–156.
25. Общий отчет, представленный Его Императорскому Величеству по Министерству Народного Просвещения за 1836 год. Журнал Министерства Народного Просвещения. Ч. 14. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1837. С. III–СXXX.
26. Половцов А. А. Русский биографический словарь. Алексинский–Бестужев-Рюмин (Т. 2). С.-Петербург: Тип. Главного Управления Уделов, 1900. 796 с.
27. Половцов А. А. Русский биографический словарь. Лабзина–Ляшенко (Т. 10). С.-Петербург: Тип. Главного Управления Уделов, 1914. 848 с.
28. Положение о домашних наставниках и учителях. Журнал Министерства Народного Просвещения. Ч. 3. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1834. С. XVIII–XXXVI.
29. Положение о частных учебных заведениях. Журнал министерства Народного Просвещения. Ч. 5. С.-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук, 1835. С. XXXIV–XXXVIII.
30. Прищепа О. П. «Місія зустрічі»: культурне доквілля міст Правобережної України (кінець XVIII — початок ХХ ст.). Рівне: М. Дятлик, 2019. 688 с.
31. РГИА. Ф. 733. Оп. 49. Д. 479. Дело об увольнении учителя Винницкой гимназии Подольской губернии Ф. М. Жирардота, обвиняемого в составлении «нравственного катехизиса» антимонархического содержания (на французском языке), о закрытии пансиона, содержавшегося его женой, и о запрещении назначать Жирардота на службу по учебной части 24 января 1839 г. – 28 февраля 1857 г. Дела Департамента народного просвещения по Киевскому учебному округу за 1804–1844 гг. 81 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149275>.
32. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 152. Дело о разрешении жене бывшего префекта Винницкой гимназии Богатко открыть женский пансион 12–13 июля 1833 г. Дела Департамента народного просвещения по Киевскому учебному округу за 1804–1844 гг. Департамент народного просвещения Министерства народного просвещения (1803–1917) Дело, по представлению попечителя Киевского учебного округа, о дозволении жене бывшего префекта Винницкой гимназии Богатко открыть девичий пансион. 12 июля 1833 г. – 13 июля 1833 г. 4 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149465>.
33. РГИА. Ф. 733. Оп. 69. Д. 359. Дела о расследовании доносов учителя Н. В. Баталина и содержателя пансиона М. И. Богатки на директора Винницкой гимназии Подольской губернии Г. М. Фовицкого с обвинением его в нарушении правил по хозяйственной и административной частям: об увольнении Фовицкого, о высылке Баталина и Богатки за ложные доносы в Воронеж и о разрешении им жить во всех губерниях, кроме Петербургской и Московской. 19 января 1839 г. – 1 сентября 1854 г. 170 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149087>.

34. РГИА.Ф. 733. Оп. 87. Д. 163. Дело об отклонении просьбы Г. Фавицкого о напечатании за счет казны его рукописи «Путешествие в Москву барона С. Герберштейна в 16 веке», перевод с латинского, в связи с отрицательными отзывами о переводе академиком Я. Д. Захарова и Ф. И. Круга 18 июня – 26 сентября 1821 г. 20 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prilib.ru/item/984075>.
35. РГИА. Ф. 733. Оп. 78. Д. 344. Дело по представлению попечителя Одесского учебного округа о переводе в другой округ или увольнении директора Таганрогской гимназии Ветринского. Тут же об определении исправляющего должность директора Ровенской гимназии Фовицкого исправляющим должность директора Таганрогской гимназии. 12 декабря 1839 г. – 1 октября 1841 г. 52 л. Электронный ресурс. URL: <https://www.prilib.ru/item/987716>.
36. Сбитнев И. М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева (Из времени учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., руських школ взамен польских). Киевская старина. 1887. Т. 17. № 2. С. 285–312
37. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 15. С.-Петербург: Тип. Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 964 с.
38. Устав Гимназий и Училищ Уездных и Приходских, состоящих в ведомстве Университетов Санктпетербургского, Московского, Казанского, Харьковского. СПб: Тип. Департамента Народного Просвещения, 1829. 172 с.
39. Уставы о службе гражданской. Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 3. С.-Петербург: Тип. Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. 1416 с.
40. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

REFERENCES

1. Bakinskiy pochtovo-telegrafnyy okrug. [Baku Postal and Telegraph District]. Elektronnyi resurs: URL: <https://ourbaku.com/index.php>. [in Russian].
2. Berger N. V. (1873). Zapiski o pol'skikh zagovorakh i vosstaniyakh 1831–1862. [Notes on Polish conspiracies and uprisings of 1831–1862]. Izdaniye «Russkogo arkhiva». Moskva: Tip. Gracheva i K. 428. [in Russian].
3. Boiko Yu. M. (2022). Dokumenty Vinnytskoi povitovoi himnazii yak dzhereło z vyvchennia rusyfikatsii serednoi shkilnoi osvity v Pravoberezhnii Ukraini (persha polovyna XIX st.). [Documents of the Vinnytsia District Gymnasium as a source for the study of Russification of secondary school education in Right Bank Ukraine (first half of the 19th century)]. Arkhivy Ukrainy. 3 (332). 138–161. DOI <https://doi.org/10.47315/archives2022.332.138>. [in Ukrainian].
4. Boiko Yu. M. (2023). Pol'skyi molodizhnyi opir i Vinnytska himnaziia 1833 roku (istoryko-psykholohichna rekonstruktsiia). [Polish youth resistance and Vinnytsia gymnasium of 1833 (historical and psychological reconstruction)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 59. 1. 19–33. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-1-3>. [in Ukrainian].
5. Boiko Yu. M. (2023 a). Nadzvychaini pryhody vinnytskykh himnazystiv za arkhivnymi dzherelamy (1838–1843). [Extraordinary adventures of Vinnytsia high school students according to archival sources (1838–1843)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 64. 1. 10–23. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-2>. [in Ukrainian].
6. Vladimirskiy-Budanov M. F. (1884). Istoriya imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. [Vladimirsky-Budanov M. F. History of the Imperial University of St. Vladimir]. Vol. I. Kyiv: V tip. imp. un-ta Sv. Vladimira. 729. [in Russian].
7. DAViO. F. 14. Op. 2. Spr. 438. Sekretnyye bumagi 1839-go goda. [Secret papers of 1839]. 26 ark. [in Russian].
8. DAViO. F. 14. Op. 2. Spr. 444. Sekretnyye bumagi Vinnitskoy Gimnazii za 1845 god. [Secret papers of the Vinnitsa Gymnasium for 1845]. 21 ark. [in Russian].
9. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 168. Formulyarnyye spiski uchilishchnykh chinovnikov 1832-go noyabrya 2-go i za 1833-y god. [Formal lists of school officials for November 2 1832 and for 1833]. 72 ark.; Formulyarnyy spisok pro sluzhbu i dostoinstva chinovnikov i uchiteley Vinnitskoy gimnazii i prikhodskogo pri ney uchilishcha za 1834-y i 1835 gody. [A formal list about the service and merits of officials and teachers of the Vinnitsa gymnasium and its parish school for the years 1834 and 1835]. 98 ark. [in Russian].
10. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 173. Delo o chastnykh pansionakh i uchitelyakh za 1834 god. [Case of private boarding schools and teachers for 1834]. 263 ark. [in Russian].
11. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 179. Delo o besporyadochnom sostoyanii uchebnoy chasti v Pansione Bogatki. 1837-go i 1837-go godov. [The case of the disorderly state of the educational unit at the Bogatka Boarding House. 1837 and 1837]. 53 ark. [in Russian].
12. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 270. Delo o vizitatsii Gimnazii i o blagodarnosti s 1834–1835–1836–1838-go goda. [The case of the visitation of the Gymnasium and gratitude from 1834–1835–1836–1838]. 122 ark. [in Russian].
13. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 437. Sekretnyye bumagi 1838-go goda. [Secret papers of 1838]. 35 ark. [in Russian].
14. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 439. Sekretnyye bumagi o neblagonadezhnykh uchenikakh Gimnazii za 1840-y god. [Secret papers about unreliable students of the Gymnasium for the year 1840]. 78 ark. [in Russian].
15. DAViO. F. D-14. Op. 2. Spr. 440. Ob uchenikakh 7-go slassa Vinnitskoy Gimnazii iyunya 1841. [About the students of the 7th grade of the Vinnitsa Gymnasium June 1841]. 35 ark. [in Russian].
16. Zakony o sostoyaniyakh. Svod zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda. [Laws about states. Code of Laws of the Russian Empire, 1857 edition]. Vol. 9. S.-Peterburg: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1857. 572. [in Russian].
17. Kozhushko N. (2006). Z istorii Rivnenskoï cholovichoï himnazii (uchylshcha). Dyrektory himnazii (uchylshcha). [From the history of the Rivne boys' gymnasium (school). Principals of gymnasiums (schools)]. Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. IV. 208–212. [in Ukrainian].
18. Kolesnyk V. (2011). Polska i rosiiska himnazii v poiezuitskykh Murakh u pershii polovyni XIX st. [Polish and Russian gymnasiums in Jesuit Mury in the first half of the 19th century]. Vinnytski Mury. Pohliad kriz viky: Materialy konferentsii. Vinnytsia. 173–202. [in Ukrainian].

19. Koliastruk O. A. (2007). Predmet istorii povsiakdenosti: istoriografichniy ohliad yoho stanovlennia u zarubizhni ta vitchyzniani istorichnoi nauki. [The subject of the history of everyday life: a historiographic review of its formation in foreign and domestic historical science]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*. 1. 174–184. [in Ukrainian].

20. Koliastruk O. A. (2008). Istoriia povsiakdenosti yak ob'ekt istorichnoho doslidzhennia: istoriografichni i metodolohichni aspekty. [The history of everyday life as an object of historical research: historiographical and methodological aspects]. Kharkiv: Kursor. 120. [in Ukrainian].

21. Koliastruk O. A. (2010). Apolohiia istorii povsiakdenosti. [Apology of the history of everyday life]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia*. 17. 46–54. [in Ukrainian].

22. Koliastruk Olha. (2012). Istoriia povsiakdenosti v suchasni ukrainskii istoriografii. [The history of everyday life in modern Ukrainian historiography]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. 17. 5–9. [in Ukrainian].

23. Korf M. P. (1865). Rasskazy ochevidtsev o pozhare Zimnego dvortsa v 1837 godu. [Eyewitness accounts of the fire of the Winter Palace in 1837]. *Russkiy arkhiv*. Vol. 4. Moskva: Tip. Gracheva i Koma. 1088–1114. [in Russian].

24. Ministerstkiye rasporyazheniya. (1839). [Ministerial orders]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 21. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. 150–156. [in Russian].

25. Obshchiy otchet, predstavlenyy Yego Imperatorskomu Velichestvu po Ministerstvu Narodnogo Prosveshcheniya za 1836 god. (1837). [General report submitted to His Imperial Majesty by the Ministry of Public Education for the year 1836]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 14. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. III–CXXX. [in Russian].

26. Polovtsov A. A. (1900). *Russkiy biograficheskiy slovar'*. Aleksinskiy–Bestuzhev–Ryumin [Russian biographical dictionary. Aleksinsky–Bestuzhev–Ryumin]. (Vol. 2). S.-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov. 796. [in Russian].

27. Polovtsov A. A. (1914). *Russkiy biograficheskiy slovar'*. Labzina–Lyashenko. [Russian biographical dictionary. Labzina–Lyashenko]. (V. 10). S.-Peterburg: Tip. Glavnogo Upravleniya Udelov. 848. [in Russian].

28. Polozheniye o domashnikh nastavnikakh i uchitelyakh. (1834). [Regulations on home tutors and teachers]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 3. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. XVIII–XXXVI. [in Russian].

29. Polozheniye o chastnykh uchebnykh zavedeniyakh. (1835). [Regulations on private educational institutions]. *Zhurnal ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya*. 5. S.-Peterburg: Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk. XXXIV–XXXVIII. [in Russian].

30. Pryshchepa O. P. (2019). «Mistsia zustrichi»: kulturne dovkillia mist Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.). ["Meeting places": the cultural environment of the cities of the Right Bank of Ukraine (end of the 18th – beginning of the 20th century)]. Rivne: M. Diatlyk. 688. [in Ukrainian].

31. RGIA. F. 733. Op. 49. D. 479. Delo ob uvol'nenii uchitelya Vinnitskoy gimnazii Podol'skoy gubernii F. M. Zhirardota, obvinyayemogo v sostavlenii «nравstvennogo katekhizisa» antimonarkhicheskogo soderzhaniya (na frantsuzskom yazyke), o zakrytii pansiona, soderzhavshegosya yego zhenoy, i o zapreshchenii naznachat' Zhirardota na sluzhbu po uchebnoy chasti 24 yanvarya 1839 g. – 28 fevralya 1857 g. Dela Departamenta narodnogo prosveshcheniya po Kiyevskomu uchebnomu okrugu za 1804–1844 gg. [The case of the dismissal of the teacher of the Vinnitsa gymnasium of the Podolsk province F. M. Girardot, accused of drawing up a “moral catechism” of anti-monarchical content (in French), the closure of the boarding school maintained by his wife, and the prohibition of appointing Girardot to the service for the educational part January 24, 1839 – February 28, 1857 Affairs of the Department of Public Education for the Kyiv educational district for 1804–1844]. 81 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149275>. [in Russian].

32. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 152. Delo o razreshenii zhene byvshego prefekta Vinnitskoy gimnazii Bogatko otkryt' zhenskiy pansion 12–13 iyulya 1833 g. Dela Departamenta narodnogo prosveshcheniya po Kiyevskomu uchebnomu okrugu za 1804–1844 gg. Departament narodnogo prosveshcheniya Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (1803–1917) Delo, po predstavleniyu popechitelya Kiyevskogo uchebnogo okruga, o dozvolenii zhene byvshego prefekta Vinnitskoy gimnazii Bogatko otkryt' devichiy pansion. 12 iyulya 1833 g. – 13 iyulya 1833 g. [The case of permission for the wife of the former prefect of the Vinnitsa Bogatko gymnasium to open a women's boarding school on July 12–13, 1833. Cases of the Department of Public Education for the Kyiv educational district for 1804–1844. Department of Public Education of the Ministry of Public Education (1803–1917) The case, on the proposal of the trustee of the Kyiv educational district, on permission for the wife of the former prefect of the Vinnitsa gymnasium Bogatko to open a girls' boarding school. July 12, 1833 – July 13, 1833]. 4 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149465>. [in Russian].

33. RGIA. F. 733. Op. 69. D. 359. Dela o rassledovanii donosov uchitelya N. V. Batalina i soderzhatelya pansiona M. I. Bogatki na direktora Vinnitskoy gimnazii Podol'skoy gubernii G. M. Fovitskogo s obvinyeniym yego v narushenii pravil po khozyaystvennoy i administrativnoy chastyam: ob uvol'nenii Fovitskogo, o vysylke Batalina i Bogatki za lozhnyye donosy v Voronezh i o razreshenii im zhit' vo vsekh guberniyakh, krome Peterburgskoy i Moskovskoy. 19 yanvarya 1839 g. – 1 sentyabrya 1854 g. [Cases on the investigation of denunciations of the teacher N.V. Batalin and the owner of the boarding house M.I. Bogatka against the director of the Vinnitsa gymnasium of the Podolsk province G.M. Fovitsky, accusing him of violating the rules in the economic and administrative parts: about the dismissal of Fovitsky, about the expulsion of Batalin and Bogatka for false denunciations to Voronezh and about allowing them to live in all provinces except St. Petersburg and Moscow. January 19, 1839 – September 1, 1854]. 170 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prlib.ru/item/1149087>. [in Russian].

34. RGIA. F. 733. Op. 87. D. 163. Delo ob otklonenii pros'by G. Favitskogo o napechatanii za schet kazny yego rukopisi "Puteshestviye v Moskvu barona S. Gerbershteyna v 16 veke", perevod s latinskogo, v svyazi s otritsatel'nymi otzyvami o perevode akademikov YA. D. Zakharova i F. I. Kruga 18 iyunya – 26 sentyabrya 1821 g. [The case of the rejection of

G. Favitsky's request to print at the expense of the treasury his manuscript "The Journey to Moscow of Baron S. Herberstein in the 16th century," translation from Latin, in connection with negative reviews of the translation by academicians Ya. D. Zakharov and F.I. Krug June 18 – September 26, 1821]. 20 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prilib.ru/item/984075>. [in Russian].

35. RGIA. F. 733. Op. 78. D. 344. Delo po predstavleniyu popechitelya Odesskogo uchebnogo okruga o perevode v drugoy okrug ili uvol'nenii direktora Taganrogskoy gimnazii Vetrinskogo. Tut zhe ob opredelenii ispravlyayushchego dolzhnost' direktora Rovenskoy gimnazii Fovitskogo ispravlyayushchim dolzhnost' direktora Taganrogskoy gimnazii. 12 dekabrya 1839 g. – 1 oktyabrya 1841 g. [Case on the proposal of the trustee of the Odessa educational district about the transfer to another district or the dismissal of the director of the Taganrog gymnasium Vetrinsky. Here is also the determination of Fovitsky, who is correcting the position of director of the Rivne gymnasium, as the correcting director of the Taganrog gymnasium. December 12, 1839 – October 1, 1841]. 52 l. Elektronniy resurs. URL: <https://www.prilib.ru/item/987716>. [in Russian].

36. Sbitnev I. M. (1887). Zapiski Ivana Matveyevicha Sbitneva (Iz vremeni uchrezhdeniya na Volyni i Podolii, posle vosstaniya 1831 g., rus'kikh shkol vzamen pol'skikh). [Notes of Ivan Matveevich Sbitnev (From the time of the establishment in Volyn and Podolia, after the uprising of 1831, Russian schools instead of Polish ones)]. Kiyevskaya starina. 17. 2. 285–312. [in Russian].

37. Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitel'nykh. (1857). Svod zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda. [Code of Criminal and Correctional Punishments. Code of Laws of the Russian Empire, 1857 edition]. Vol. 15. S.-Peterburg: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii. 964. [in Russian].

38. Ustav gimnaziyi uchilishch uyezdnnykh i prikhodskikh, sostoyashchikh v vedomstve universitetov Sanktpeterburgskogo, Moskovskogo, Kazanskogo, Khar'kovskogo. (1829). [Charter of gymnasiums and district and parish schools, affiliated to the universities of St. Petersburg, Moscow, Kazan, Kharkov]. SPb: Tip. departamenta narodnogo prosveshcheniya. 172. [in Russian].

39. Ustavy o sluzhbe grazhdanskoy. (1857). Svod zakonov Rossiyskoy imperii, izdaniya 1857 goda. [Charters on civil service. Code of Laws of the Russian Empire, 1857 edition]. Vol. 3. S.-Peterburg: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii. 1416. [in Russian].

40. Shapar V. B. (2007). Suchasnyi tлумachnyi psikhologichnyi slovnyk. [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. 640. [in Ukrainian].